

PIOTR EBERHARDT

PRZEMIANY NARODOWOŚCIOWE NA OBSZARZE TRANSYLWANII

1. Wprowadzenie

Historyczna prowincja o polskiej nazwie Siedmiogród lub też Transylwania położona jest w centralnej i zachodniej części współczesnego państwa rumuńskiego, w sąsiedztwie Serbii, Węgier i Ukrainy (ryc. 1)¹. W literaturze geograficznej i historycznej ujmowana jest w szerszym lub węższym zasięgu przestrzennym. W przypadku pierwszym, najbardziej rozpowszechnionym, przyjmuje się terytorium, które utraciły Węgrzy na rzecz Rumunii na mocy decyzji traktatowej narzuconej Węgom przez przedstawicieli Ententy. Werdykt ten podjęty był 4 czerwca 1920 r. w Trianon. W jego rezultacie do Rumunii przyłączono Siedmiogród, Wschodni Banat, Kriszanę² i Maramuresz³. Tak szeroko określony obszar nie pokrywa się z zasięgiem byłego Księstwa Siedmiogrodzkiego, które przez stulecia utożsamiano z Siedmiogrodem. Obecnie, mówiąc o Transylwanii (Siedmiogrodzie), nie wracamy do historycznej przeszłości, lecz przyjmujemy za podstawę analiz geograficznych rozległe terytorium, które zmieniło przynależność państwową po I wojnie światowej i współcześnie stanowi integralną część Rumunii.

Transylwania, będąca dla Węgrów i Rumunów częścią ich ziemi ojczystej, przechodziła burzliwe dzieje. Istotnym wydarzeniem było podbicie tego terytorium w 106 r. n.e. przez Cesarza Trajana, który utworzył rzymską Dację. Istniała ona do 271 roku, co przyniosło w konsekwencji częściową latynizację miejscowej ludności. Po wycofaniu się Rzymian napływały ludy o różnym pochodzeniu etnicznym. Między innymi w VI wieku napłynęły plemiona słowiańskie. Przełomowym momentem było wkroczenie plemion madziarskich (koniec IX w.). Podporządkowują one sobie cały obszar Transylwanii.

¹ Nazwa „Trans-Silvania” oznacza z łaciny „kraj za lasem”. Powstała ona w średniowieczu dla obszaru położonego za lasami porastającymi wówczas góry Apuseni. Przyjęli ją Rumuni (Transilvania) oraz Węgrzy (Erdély). Przybyli koloniści sascy nazwali tę krainę Siebenbürgen. Nie pochodzi ona od siedmiu grodów, lecz istniejących wówczas siedmiu okręgów węgierskich. Były nimi: Belsőszolnok, Dopoka, Kolozs, Torda, Kükküllö, Fehér i Hynyad. W ówczesnym rozumieniu niemieckim słowo „Burg” oznaczało nie miasto, względnie górę, lecz okręg. Polacy niezbyt ściśle przyjęli nazwę Siedmiogród i jest ona od kilkuset lat w powszechnym użyciu. Obecnie coraz częściej w polskiej literaturze przedmiotu stosuje się nazwę rodowodu łacińsko-rumuńskiego — Transylwania.

² Kriszana — prowincja o rumuńskiej nazwie Crișana i węgierskiej Kraszna nie należała do historycznego Siedmiogrodu. Powstała ona w sposób dość sztuczny po wytyczeniu w 1920 roku nowej granicy rumuńsko-węgierskiej. W miarę utrwalenia tego politycznego rozgraniczenia wyodrębniła się od otoczenia i w miarę upływu czasu nabierała coraz bardziej rumuńskiego charakteru narodowego.

³ Prowincja położona w północnej części szeroko ujętej Transylwanii o nazwie rumuńskiej Maramureș i węgierskiej Máramaros ma w literaturze polskiej dwa odpowiedniki: Maramuresz oraz dawniej będący w użyciu Marmarosz. Autor przyjął pojęcie stosowane obecnie w polskiej kartografii — Maramuresz.

Ryc. 1. Usytuowanie Transylwanii w Europie Środkowo–Wschodniej

Nowi władcy Węgier organizują wojskowe pogranicze (gyepű) i odtąd Transylwania staje się wschodnią prowincją Królestwa Węgierskiego. Procesy madziaryzacji miejscowej ludności związane z przynależnością do państwa węgierskiego wiązały się równocześnie z intensywnymi, wielokierunkowymi procesami migracyjnymi, wywołanymi przyczynami politycznymi i ekonomicznymi.

Na sytuację w Transylwanii wpłynęły w istotny sposób wojny węgiersko-tureckie. Klęska Węgrów pod Mohaczem w 1526 roku zadecydowała o dalszym losie Transylwanii. Stała się ona lennem tureckim posiadającym wewnętrzną autonomię. Późniejszy okres wiązał się z ekspansją Austrii, która utworzyła w 1691 r. odrębną prowincję, podległą bezpośrednio wiedeńskim Habsburgom. Sejm siedmiogrodzki w czasie rewolucji węgierskiej (1848–1849) uchwalił połączenie z Węgrami. Klęska powstańców walczących pod wodzą Lajosa Kossutha zniweczyła te plany aż do 1867 r. W tymże roku ugoda austriacko-węgierska przyznała Transylwanię Węgrom. Panowały one nad tą prowincją niepodzielnie do 1918 roku. Niestabilne warunki polityczne, które trwały blisko czterysta lat, wpłynęły na sytuację demograficzno-etniczną. Ziemia transylwańska stała się ojczyzną dla Węgrów, Rumunów, Niemców oraz wielu innych grup narodowych i etnicznych⁴.

⁴ Problematyka narodowościowa Transylwanii ze względów zrozumiałych jest obiektem zainteresowania, a następnie badań prowadzonych przez geografów i demografów rumuńskich oraz węgierskich. Ukazało się na ten temat wiele prac w językach rumuńskim i węgierskim. Obszerna jest również literatura pisana przez Rumu-

Proporcje między tymi narodami zmieniały się pod wpływem zmiennych uwarunkowań historycznych i gospodarczo–społecznych. Wyższe warstwy ulegały stopniowej madziaryzacji i identyfikowały się w pełni z państwowością węgierską. Straty demograficzne wywołane wojnami i epidemiami rekompensowane były napływem ludności o różnym rodowodzie etnicznym.

Obecnie najliczniejszą grupą narodowościową w Transylwanii są Rumuni. Kwestia ich obecności i dominacji liczebnej jest różnie interpretowana w literaturze geograficzno–historycznej. Według opinii badaczy rumuńskich ludność ta zamieszkuje od czasów zamierzchłych i ona jedynie ma charakter autochtoniczny. Mówi się o istnieniu tzw. „dakko–rzymskiej ciągłości” i stałym przebywaniu na tym terytorium ludności rumuńskiej pochodzącej od Daków, a następnie zlatynizowanej przez Rzymian. Idea romańskiego pochodzenia miała duże znaczenie w XIX wieku, gdyż nawiązanie do niej stymulowało rumuńskie odrodzenie narodowe. Odmienne są poglądy historyków i geografów węgierskich. Uczni węgierscy zwracają uwagę na skutki cywilizacyjne włączenia prowincji do Królestwa Węgierskiego. Dzięki temu Transylwania znalazła się w obrębie kultury zachodnioeuropejskiej (łacińskiej). Kilka wieków później, po zajęciu Budy i centralnych Węgier przez Turcję autonomiczne Księstwo Siedmiogrodzkie stało się podstawą odtworzenia państwowości węgierskiej. Badacze węgierscy podkreślają, że masowy napływ ludności rumuńskiej na tereny Transylwanii nastąpił dopiero w XVI wieku i miał charakter wtórnej kolonizacji, polegającej na zasiedleniu opustoszałej po wojnach Transylwanii przez ludność napływającą z Wołoszczyzny, która chroniła się przed zagrożeniem tureckim. Ponadto pewną rolę odegrali migrujący pasterze wołoscy pochodzący z Karpat i znajdujący zatrudnienie w majątkach szlachty węgierskiej.

Mieszkająca w Transylwanii ludność przyznająca się do narodowości węgierskiej ma też swoją odrębną specyfikę etniczną. Najwięcej z nich uznaje się za Szeklerów (węg. Székely, rum. Secui, niem. Szekler). Królowie węgierscy osadzali na terenie Transylwanii węgierskich osadników w celu obrony granic zagrożonych od wschodu. Uzyskiwali wiele przywilejów stanowych. Cieszyli się wolnością, a ich ziemie zorganizowane były w jednostki jurysdykcyjne o odrębnych prawach. Skupiali się głównie w historycznych okręgach: Udavarhelyszek, Haromszék, Csikszek, Brasso. Posługiwali się językiem węgierskim zachowującym wiele archaizmów oraz zapożyczeń z dialektów rumuńskich⁵. Mniej liczni byli tzw. Czangowie. Jest to ludność o mało znanym pochodzeniu, która uległa madziaryzacji i katolicyzacji. Grupują się oni między innymi w dolinie rzeki Trotuş, w pobliżu miejscowości Miercurea Ciuc (węg. Csikszereda, niem. Szeklerburg).

Pierwsi koloniści niemieccy napłynęli już w XII wieku. Wśród ludności niemieckojęzycznej lub rodowodu niemieckiego wyróżniają się Sasi (Siebenbürger Sachsen) oraz

nów i Węgrów w języku angielskim. Do najbardziej cennych prac uczonych rumuńskich należą opracowania: *The Hungarian Nationality in Romania*, Institute of Political Science and for the Study of the Nationality Question, Bucharest 1976; C. Badea, V. Cădea, *Transylvania in the history of the Romanians*, Columbia University Press, New York 1982; S. Manuilă, *Studies on the Historical Demography of Romania*, The Rumanian Cultural Foundation, Cluj–Napoca, 1992. Pogląd węgierski reprezentują następujące, doskonale udokumentowane książki: K. Kocsis, E. Kocsis–Hodosi, *Hungarian minorities in the Carpathian Basin. A Study in Ethnic Geography*, Matthias Corvinus Publishing, Toronto–Buffalo, 1995; E. Illyés, *National minorities in Romania. Change in Transylvania*, Columbia University Press, New York, 1982; A. Varga E., *Hungarian population of Transylvania between 1870 and 1995*, Institute for Central European Studies, Budapest 1998.

⁵ Tematyce lingwistycznej ludności Transylwanii poświęcona jest książka: A. Klinger, *Erdély népsége anyanyelvi összetételének alakulása (The Evolution of the Linguistic Structure of Transylvania)*, Statisztikai Szemle, t. 10 (LXIX), s. 812–835, Budapest 1991.

Szwabi (Schwaben)⁶. Niemcy zwani Sasami przybyli głównie ze środkowej Frankonii i ziem na lewym brzegu Renu i Mozeli. Zostali zaproszeni przez króla węgierskiego Gejze II (1141–1162).

Napływający koloniści z Niemiec osiedlili się w rejonie Bystrzycy (rum. Bistrita, węg. Beszterce, niem. Bistritz) oraz w dolinie rzeki Samoszu (rum. Someș, węg. Szamos) na południe od Gór Rodniańskich. Następna, bardziej liczna fala osadnicza przybyła do południowego Siedmiogrodu. Zwarte tereny zamieszkałe przez niemieckich Sasów znajdowały się na obszarze wyznaczonym przez miasta: Alba Iulia (węg. Gyulafehérvár, niem. Weissenburg) — Mediaș (węg. Medyges, niem. Mediash) — Sighișoara (węg. Segesvár, niem. Schässburg) — Brașów (rum. Brașov, węg. Brássó, niem. Kronstadt) — Sibiu (węg. Nagyszben, niem. Hermannstadt) — Sebeș (węg. Szászsebes, niem. Mühlbach).

Współczesne Sibiu przez kilka stuleci zwane było Hermannstedtem. Było zamieszkałe przez Sasów używających dialektu niemieckiego przypominającego język, w którym posługiwali się byli mieszkańcy dolin Saary i Mozeli oraz środkowego Renu. W okresie reformacji przyjęli oni luteranizm. To dzięki ich pracy Transylwania osiągnęła wysoki poziom cywilizacyjny. Położyli podwaliny pod wysoko rozwinięte rolnictwo, przemysł i handel. Przez stulecia zachowali swój język i obyczaje, w niewielkim stopniu ulegając madziaryzacji i romanizacji. Regionem osiedlenia się Szwabów był głównie region Satu Mare (węg. Szatmár neméti, niem. Sathmar). Ci, którzy przybyli w średniowieczu, ulegli asymilacji w otoczeniu węgierskim. Dotrwali natomiast do XX wieku Szwabi sathmarscy (Sathmarer Schwaben) będący potomkami osadników przybyłych na początku XVIII wieku z Badeni–Wirtenbergii.

Wyodrębniającą się społecznością Transylwanii byli sefardyjscy Żydzi. Pochodzili z różnych krajów zachodnioeuropejskich. Początkowo trudnili się handlem i pośrednictwem. W późniejszym czasie zasilili inteligencję węgierską i rumuńską. Wielu ich przedstawicieli odegrało ważną rolę w polityce, nauce i kulturze, początkowo węgierskiej, a następnie węgierskiej i rumuńskiej.

Najniższą pozycję w hierarchii społecznej odgrywała biedna ludność cygańska, która zawsze podlegała dyskryminacji. Do XIX wieku traktowana była jak niewolnicy. W okresie komunistycznym wielu z nich przeniosło się do miast, gdzie zamieszkują w trudnych warunkach, izolowani od społeczeństwa rumuńskiego. Cyganie transylwańscy należą do grup: Caldari, Fierari, Ursari i Grastari. Pozostałe grupy etniczne (Ukraińcy, Serbowie, Słowacy) żyły w niewielkich skupiskach, głównie w rejonach przygranicznych.

Poczucie narodowe na terytorium Transylwanii zazwyczaj wiązało się z wyraźnie określoną przynależnością religijną⁷. Ludność rodowodu rumuńskiego była wyznania prawosławnego i grekokatolickiego. Do II wojny światowej proporcje między nimi pod względem liczebności układały się jak 2/3 do 1/3 na rzecz prawosławnych. Po dojściu do władzy komunistów Kościół grekokatolicki podlegał dużym prześladowaniom. Wielu grekokatolików stało się prawosławnymi. Bardziej złożoną sytuacją religijną wyróżniali się Węgrzy oraz Niemcy. Duża część ludności węgierskiej przyjęła kalwinizm. Sied-

⁶ Interesujące informacje o ludności niemieckiej mieszkającej na terytorium Transylwanii zawiera książka o charakterze turystyczno-krajoznawczym: T. Galusek, A. Dumitru, T. Poller, *Transylwania. Twierdza rumuńskich Karpat*, Wydawnictwo Bezdroża, Kraków 2003, oraz S. Figiel, *Sasi siedmiogrodzcy i ich zabytki*, Płaj Almanach Karpacki, nr 19, s. 93–104, Warszawa 1999.

⁷ Tematyka religijna Transylwanii została przedstawiona w opracowaniu: K. Kocsis, *Changing religious pattern in the Carpatho-Pannonian Area*, *Geographica Pannonica*, no 1, s. 13–17, Novi Sad 1997. W pozycji tej zamieszczona jest mapa pokazująca zasięg terytorialny poszczególnych wyznań religijnych.

miogrodzki Kościół reformowany był wyznaniem najbardziej rozpowszechnionym na szerokim pograniczu węgiersko–rumuńskim (Debreczyn–Oradea). Na tym obszarze kalwinizm był nazywany „religią węgierską”. Większość węgierskich Szeklerów była wyznania rzymskokatolickiego. Mieszkali zawsze w północnej części Siedmiogrodu między Tirgu Secuiesc (węg. Kézdivásáhely, niem. Szekler Neumarkt) a Gheorgheni (węg. Gyergyó–Szentmiklós, niem. Niklasmarkt). Szeklerzy mieszkający bardziej na południe w pasie równoleżnikowym położonym między Sfintu Gheorghe (węg. Sepsiszentgyörgy, niem. Sankt Georgen) przyjęli w okresie reformacji kalwinizm i byli mu już wierni.

Ludność niemiecka uznająca się za Sasów przyjęła luteranizm. Natomiast wśród niemieckich Szwabów przeważali wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego. Z przedstawionych wywodów wynika, że ludność Transylwanii należała do wielu grup etnicznych i do różnych konfesji religijnych. Pomimo tej różnorodności Transylwania była przez stulecia prowincją odznaczającą się tolerancją. Podczas wojen religijnych w Europie tu proklamowano w XVI wieku pełną swobodę wyznaniową. Konflikty o podłożu religijnym były bardzo rzadkie i nie przynosiły konsekwencji politycznych. Dopiero pod koniec XIX w. pojawił się antagonizm węgiersko–rumuński i różnice wyznaniowe były często utożsamiane z religijnymi⁸. Zasięg kalwinizmu, unitarianizmu i katolicyzmu w obrządku łacińskim bardziej niż znajomość języka węgierskiego stał się podstawą wyodrębnienia etnicznych obszarów węgierskich. Luteranizm integrował ludność pochodzenia niemieckiego. Rzymskokatolicyzm miał wśród swoich wiernych wyłącznie Węgrów i Niemców. W takiej sytuacji prawosławie, a później również grekokatolicyzm stał się narodową religią Rumunów. Krystalizowanie się postaw narodowych na przełomie XIX i XX wieku miało poważne konsekwencje polityczne, które zaważyły na stosunkach węgiersko–rumuńskich. Początkowo było to postrzegane w ujęciu klasowo–stanowym lub religijnym. W późniejszym czasie nabrało wyrazu narodowego⁹.

2. Struktura narodowościowa Transylwanii do I wojny światowej

Pierwsze orientacyjne dane o strukturze etnicznej Transylwanii mamy dla trzech przekrojów czasowych (1495, 1595, 1720) (tab. 1).

Z przedstawionego zestawienia statystycznego wynika, że w XV i XVI wieku dominowała ludność języka i rodowodu węgierskiego. Dopiero wojny XVIII wieku wyniszczyły ludność węgierską. Na opuszczone i niezaludnione tereny szlachta węgierska zaczęła osadzać ludność pochodzenia rumuńskiego. Na początku XVIII w. zaczęła przeważać ludność rumuńska. Nie stanowiło to wówczas istotniejszego problemu, gdyż rolę polityczną odgrywały jedynie warstwy wyższe, religia czy język ludności chłopskiej nie były zaś dostrzegane i uważane za coś istotnego. Utrwalona w tym czasie struktura narodowościowa okazała się stabilna. Według szacunkowych informacji statystycznych w późniejszych latach (1720, 1786, 1832, 1850) udział ludności narodowości węgierskiej

⁸ Zróżnicowanym w ujęciu czasowo–przestrzennym stosunkom między poszczególnymi grupami narodowymi, religijnymi i językowymi zamieszkującymi Transylwanię poświęcona jest znana książka badacza francuskiego. Została ona przetłumaczona na język polski: J. Nouzille, *Transylwania. Obszar kontaktów i konfliktów*, wyd. Homini, Bydgoszcz 1997.

⁹ Polska literatura poświęcona kwestiom geograficznym oraz etnicznym Rumunii jest bogata. W każdej z nich duża część tekstu dotyczy Transylwanii. Do ważniejszych książek z tego zakresu można zaliczyć: I. W. Kosmowska, *Rumunja: kraj i naród*, Księgarnia Polska, Warszawa 1928; A. Maryański, *Rumunia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973; P. Burchard, *Rumunia*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1976; J. Darski, *Rumunia. Historia, współczesność, konflikty narodowościowe*, Instytut Polityczny, Warszawa 1995.

oscylował wokół 30% ogólnego zaludnienia. Rumuni byli dwukrotnie bardziej liczni (blisko 60% mieszkańców Transylwanii). Na ludność uznającą się za Niemców przypadało około 10% całkowitego zaludnienia. Przedstawione informacje statystyczne mają charakter szacunkowy i są kwestionowane przez współczesnych badaczy rumuńskich.

Tab. 1. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 1495, 1595 i 1720 roku

Rok	Liczba ludności (w tys.)	W tym							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
1495	454,0	100,0	22,0	251,0	55,3	100,0	22,0	3,0	0,7
1595	670,0	190,0	28,3	350,0	52,2	126,0	18,8	4,0	0,7
1720	806,2	400,0	49,6	300,0	37,2	100,0	12,4	6,2	0,8

Źródło: K. Kocsis — Erdélyi Etnikai Térképe, *Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézet*, Akadémia Ungarä, Institutul de Geografie, Budapest 1997.

Pierwsze bardziej wiarygodne dane demograficzno-etniczne pochodzą ze spisu ludności zrealizowanego przez władze Cesarstwa Austro-Węgierskiego w 1869 r. Następne spisy powszechne odbywały się sukcesywnie co dziesięć lat. Dzięki temu dysponujemy bogatą dokumentacją statystyczną dla całego szeroko pojętego obszaru Transylwanii (tab. 2).

Tab. 2. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w okresie 1869–1910

Rok	Liczba ludności (w tys.)	W tym:							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
1869	4 224,4	2492,5	59,0	1053,5	24,9	502,9	11,9	175,5	4,2
1880	4 032,9	2297,3	57,0	1046,1	25,9	503,8	12,5	185,7	4,6
1890	4 429,6	2479,4	56,0	1201,2	27,1	553,2	12,5	195,8	4,4
1900	4 874,8	2685,2	55,1	1438,5	29,5	582,6	11,9	168,5	3,5
1910	5 259,9	2829,4	53,8	1662,0	31,6	565,0	10,7	203,5	3,9

Źródło: A. Varga E., *Hungarian population of Transylvania between 1870 and 1995*, Institute for Central European Studies, Budapest 1998.

W latach 1869–1910 liczba ludności Transylwanii powiększyła się o około jeden milion i sięgnęła w analizowanym ostatnim przekroju czasowym liczebność ponad 5,2 mln mieszkańców. Jedynie w latach 1869–1880 uległa pewnemu trudnemu do wyjaśnienia obniżeniu. W ciągu tego okresu stopniowo obniżał się udział ludności rumuńskiej, a stale powiększał się odsetek Węgrów. Działo się to, pomimo że ludność rumuńska odznaczała się wyższym przyrostem naturalnym. Wynikało to z celowo prowadzonej przez władze Budapesztu akcji madziaryzacji. Była ona realizowana w sposób dość konsekwentny, a często nawet przy stosowaniu środków przymusu i presji administracyjnej. Władze węgierskie zdawały sobie sprawę, że łącznie biorąc, mniejszości narodowe stanowią większość mieszkańców Królestwa Węgierskiego. Obawiano się więc tendencji odśro-

kowych i starano się temu przeciwdziałać poprzez akcje akulturacji i asymilacji ludności rumuńskiej, słowackiej, rusińskiej itp.¹⁰ Na obszarze Transylwanii nie tylko przeważała ludność rumuńska, ale też automatycznie przeważali wyznawcy prawosławia. Doliczając zaś grekokatolików, których liturgia zbliżała się do Cerkwii prawosławnej, to dane statystyczne wykazywały, że wierni obrządków wschodnich w Transylwanii też dominowali. W dziedzinie religijnej władza centralna była bardziej tolerancyjna i nie dyskryminowała istniejących wspólnot konfesyjnych.

Poza licznymi Rumunami, Węgrami i Niemcami pozostałe grupy mieszkańców przyznające się do innych narodowości były nieliczne i skupiały się zazwyczaj w rejonach przygranicznych. Spis z 1869 r. wykazał obecność Cyganów w liczbie 55 tys. W późniejszych spisach wliczano ich w dużym stopniu do Węgrów lub Rumunów. Na obszarach wiejskich Banatu grupowali się Serbowie (ok. 50 tys.). W części północnej Transylwanii przebywali Ukraińcy i Słowacy. Odróżniali się oni od ludności węgierskiej i rumuńskiej swoim językiem słowiańskim.

Mówiąc o stosunkach etnicznych mających miejsce na przełomie XIX i XX wieku na rozległym obszarze Transylwanii, nie można pomijać faktu, że ludność węgierska zajmowała wyższą pozycję społeczną i ekonomiczną. Arystokracja, właściciele ziemscy oraz przedstawiciele wolnych zawodów byli zazwyczaj Węgrami. Ludność rumuńska składała się przede wszystkim z chłopów i pracowników najemnych, a ich status finansowy i prestiżowy był bardzo niski.

Ludność miejska też była głównie narodowości węgierskiej, względnie niemieckiej i żydowskiej. Świadczą o tym dane statystyczne odniesione do największych miast położonych w Transylwanii (tab. 3).

Tab. 3. Skład narodowościowy ludności największych miast w Transylwanii w 1880 r.

Miasto	Liczba ludności	W tym:							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		ogółem	%	ogółem	%	ogółem	%	ogółem	%
Timișoara ¹	37 815	5163	13,6	7749	20,5	20 263	53,6	4640	12,3
Cluj–Napoca ²	29 923	3978	13,3	29 490	78,5	1468	4,9	987	3,3
Brașov ³	29 584	9378	31,7	9822	33,2	9910	33,5	474	1,6
Oradea ⁴	34 231	2143	6,2	29 925	87,4	1223	3,6	940	2,8
Arad ⁵	44 320	9440	21,3	21 148	47,7	10 770	24,3	2962	6,7

¹ Po polsku Timioszara, po węg. Temesvár, po niem. Temeschwar.

² Po polsku Kluż, po węg. Kolozsvár, po niem. Klausenburg.

³ Po polsku Brașów, po węg. Brássó, po niem. Kronstadt.

⁴ Dawna nazwa polska: Wielki Waradyn, po węg. Nagyvárad, po niem. Grosswardein.

⁵ Dawna nazwa polska: Stary Hrad, po węg. Arad, po niem. Arad.

Źródło: K. Kocsis, E. Kocsis–Hodosi, *Hungarian minorities in the Carpathian Basin*, Matthias Corvinus Publishing Toronto–Buffalo, 1995, s. 66.

¹⁰ Dziejom Transylwanii od 1830 r. do lat 80. XX wieku poświęcona jest książka: *Erdély története 1830–tól napjainkig (The History of Transylvania from 1830 to the present)*, Z. Szász (red.), Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

Przy interpretacji przedstawionej dokumentacji statystycznej należy uwzględnić kilka kwestii, które obniżają wiarygodność zaprezentowanych informacji dotyczących składu narodowościowego miast leżących w Transylwanii. W spisie było pytanie o język ojczysty, a nie o narodowość. W czasie przeprowadzonego spisu w warstwie chłopskiej oraz biedoty miejskiej nie była jeszcze utrwalona świadomość narodowa. Kryterium językowe było najbardziej adekwatne i ono w sposób najtrafniejszy oddawało etniczność badanych społeczności. Niemniej i ono mogło powodować pewne deformacje statystyczne. W realizowanym spisie nie wyodrębniono ludności żydowskiej. Osoby używające języka jidisz zaliczano do grupy niemieckojęzycznej, czyli do Niemców. Bardziej zasymilowanych Żydów posługujących się językiem węgierskim, automatycznie włączano do narodowości węgierskiej. Pomimo tych ułomności relacje między liczebnością ludności węgierskiej a rumuńskiej były bliskie rzeczywistości. Ludność węgierska we wszystkich analizowanych miastach dominowała liczebnie nad rumuńską. Interesująco układały się proporcje narodowościowe w Timioszarze. Tu przeważała ludność niemieckojęzyczna (Niemcy i Żydzi).

Na obszarach wiejskich z wyjątkiem rejonów zamieszkałych w sposób zwarty przez Szeklerów oraz północno-zachodniej Transylwanii (np. w okręgu Szatmar oraz Maramuresz) przeważała w sposób zdecydowany ludność języka i narodowości rumuńskiej.

W długim okresie między rokiem 1867 a 1914 nasilała się planowa akcja madziaryzacji ludności niewęgierskiej. Skierowana ona była przede wszystkim wobec Rumunów. Była to ludność biedna ekonomicznie i znacznie gorzej zorganizowana od mieszkańców poczuwających się do narodowości węgierskiej czy niemieckiej. Działania te przyniosły pewne wymierne rezultaty. Zwłaszcza dotyczyło to miast, które stawały się coraz bardziej węgierskojęzyczne. Można tu wskazać, że w latach 1880–1910 w mieście Timioszara udział Węgrów wzrósł z 20,5% do 39,3%, w Kluż z 78,5% do 81,6%, w Braszowie z 33,2% do 43,4%, w Oradei z 87,4% do 91,3% oraz w Arad z 47,7% do 63,4%. Odbywało się to kosztem ludności rumuńskiej, niemieckiej i żydowskiej. Niemcy odznaczały się niższym przyrostem naturalnym. Wielu Żydów emigrowało do Budapesztu, Wiednia, a nawet Ameryki. Pewna część ludności rumuńskiej w sposób faktyczny lub pozorny zaczęła utożsamiać się z dominującą identyfikacją węgierską. Na terenach wiejskich procesy te były znacznie wolniejsze. Wspólnoty wiejskie były bardziej zamknięte na wpływy zewnętrzne. Obszary etniczne rumuńskie i węgierskie zachowywały swoją odrębność. Duża różnica między językiem węgierskim a rumuńskim stanowiła barierę dla ludności o niskim poziomie wykształcenia i skromnym standardzie życia. Władze węgierskie liczyły jednak, że w miarę lat Transylwania będzie nabierała charakteru czysto węgierskiego. Wydarzenia związane z nowymi rozgraniczeniami politycznymi zaistniałymi w latach 1918–1920 po klęsce państw centralnych zniweczyły ostatecznie te plany i marzenia.

3. Struktura narodowościowa Transylwanii w okresie międzywojennym

Zmiana przynależności państwowej Transylwanii po I wojnie światowej przyniosła istotne konsekwencje polityczne i etniczne. Prowincja stanowiąca część Królestwa Węgierskiego oraz jednocześnie Cesarstwa Austro-Węgierskiego stała się integralną częścią Królestwa Rumuńskiego¹¹. Ludność węgierska dominująca w każdej dziedzinie życia

¹¹ Liczne mapy pokazujące przebieg rozgraniczeń polityczno-administracyjnych na terytorium Transylwanii w szerszym ujęciu geograficznym zawierają opracowania: *Történelmi Atlasz*, Cartographia Kft, Á. Papp-Váry,

społeczno–ekonomicznego stała się mniejszością narodową. Ludność rumuńska upokarzana przez dziesięciolecia stała się hegemonem politycznym. Władze w Bukareszcie nie ukrywały, że celem podstawowym będzie zrekompensowanie dotychczasowych strat oraz romanizacja narodowa i językowa Transylwanii. Jako sojusznicy zwycięskiej Ententy mieli za sobą siłę militarną, wsparcie Paryża oraz dobre stosunki z sąsiadującymi państwami (Czechosłowacją i Jugosławią), obawiającymi się rewanżyzmu węgierskiego. Mogli więc bezpiecznie realizować politykę mającą na celu marginalizację ludności węgierskiej. Zadanie mieli ułatwione, gdyż z wyjątkiem „wyspy szeklerskiej” oraz miast na większości obszaru Transylwanii w zasadzie przeważała, a nawet dominowała prawosławna ludność rumuńska.

Rumunia uzyskała kosztem Węgier terytorium o powierzchni 102,3 tys. km². Centralne władze w Bukareszcie podzieliły go na trzy prowincje: Transilvania, Banat, Crișana–Maramureș. W powszechnym użyciu naukowym i popularnym dla całego tego złożonego terytorium przyjęto, jak już nadmieniono, nazwę „Transylwania”.

Spis ludności w Rumunii odbył się w 1930 r. Objął on również Transylwanię. Jego rezultaty mogą stanowić podstawę do szczegółowej analizy narodowościowej. Był on zakwestionowany przez wszystkich sąsiadów Rumunii jako tendencyjny, ograniczający liczebność mniejszości narodowych. Te zarzuty były w dużym stopniu uzasadnione, gdyż Rumuni starali się wykazać monoetniczność kraju, a w przypadku Transylwanii zaniżyć liczebność Węgrów. Weryfikacje spisu sporządzone przez demografów węgierskich z kolei zawyżały liczbę swoich rodaków. Analizując wyniki spisu rumuńskiego, możliwość istnienia pewnych deformacji statystycznych nie może być pomijana. Opublikowana dokumentacja spisowa wykazała na terytorium Transylwanii ponad 5,5 mln mieszkańców, z czego na Węgrów przypadało blisko 1,4 mln (tab. 4).

Tab. 4. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 1930 r.

Prowincje	Liczba ludności (w tys.)	W tym:							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%	w tys.	%
Siedmiogród	3218	1853	57,6	935	29,1	253	7,9	177	5,4
Banat	940	511	54,4	98	10,4	223	23,7	108	11,5
Kriszana–Maramuresz	1390	844	60,7	321	23,1	67	4,8	158	11,4
Ogółem	5548	3208	57,8	1354	24,4	543	9,8	443	8,0

Źródło: *Recensământul General al Populației României din 29 XII 1930*, Institutul Central de Statistică, București, 1938.

W stosunku do spisu węgierskiego z 1910 roku wystąpiły znaczące różnice. Zmalał udział ludności węgierskiej z 31,6% do 26,7%, czyli o 4,9 punkta procentowego. Równocześnie odsetek mieszkańców deklaruujących narodowość rumuńską powiększył się z 53,8% do 58,3%, czyli o 5 punktów procentowych. Ta wyraźnie określona tendencja przeobrażeń etnicznych objęła wszystkie okręgi i miasta znajdujące się na obszarze

Transylwanii. Dotyczyła również tych obszarów Transylwanii, gdzie dominowali liczebnie Węgrzy i siłą rzeczy procesy romanizacji były słabsze. Te zmiany narodowościowe zachodziły ze stopniowym wzmocnieniem religii obrządków wschodnich. Liczba wyznawców religii prawosławnej między 1910 a 1930 r. zwiększyła się z 1807,9 tys. do 1932,4 tys., grekokatolików zaś z 1245,3 tys. do 1385,4 tys. W tym samym czasie liczba wiernych Kościoła rzymskokatolickiego zmalała w Transylwanii z 995,4 tys. do 947,4 tys. Liczba kalwinów wzrosła nieznacznie z 694,9 tys. do 696,3 tys., luteran zaś z 263 tys. do 274,4 tys.¹²

Władze rumuńskie w sposób celowy i konsekwentny rozpoczęły akcję romanizacji miast. Do administracji i wolnych zawodów ściągano Rumunów z Mołdawii i Wołoszczyzny. Stanowiska kierownicze zajmowali urzędnicy pracujący dotychczas w Bukareszcie. Odzwierciedlały się te działania w statystyce narodowościowej. Udział Rumunów wzrósł między 1910 a 1930 r. w Timioszara z 10,4% do 26,3%, odsetek Węgrów zmalał zaś z 39,3% do 35,5%. Udział Rumunów w Kluż podniósł się z 14,2% do 35,6%, przy spadku procentowym ludności węgierskiej z 81,6% do 53,3%, w Braszowie udział Rumunów podniósł się z 28,7% do 32,7%, Węgrów zaś obniżył się z 43,4% do 42,2%, w Arad odsetek Rumunów wzrósł z 19,1% do 36,2%, Węgrów spadł natomiast z 63,4% do 48,6%. W najbardziej węgierskim mieście Oradei, gdzie w 1910 r. Rumuni stanowili 5,5%, Węgrzy zaś 91,3%, to w 1930 r. Rumuni stanowili 24,5% zaludnienia miasta, Węgrów natomiast było już znacznie mniej, bo 67,8%.

Na obszarach wiejskich sytuacja była bardziej stabilna, ale i tu uprzywilejowani byli Rumuni, Węgrów zaś traktowano często jak obywateli drugiej kategorii. Pomimo podpisania traktatu pokojowego, na terytorium Transylwanii nadal utrzymywano stan wyjątkowy. Polityka oświatowa rządu rumuńskiego zmierzała do ograniczenia szkolnictwa w języku węgierskim. Likwidowano szkoły średnie i podstawowe. Uniwersytet węgierski w Kluż został przekształcony na rumuński. Rygorystycznie zmniejszono liczbę posłów i senatorów narodowości węgierskiej. Stowarzyszenia węgierskie były dyskryminowane, a często również likwidowane. Wszystko to razem potęgowało antagonizm węgiersko-rumuński. Zdecydowana większość ludności węgierskiej była nastawiona wrogo do państwowości rumuńskiej. Oczekiwano zmian politycznych, po których Transylwania stanie się znowu częścią państwa węgierskiego. Prześladowania mniejszości tworzyły atmosferę wrogości i tymczasowości, a Węgrzy nie ukrywali, że sprawa przynależności politycznej Transylwanii jest dla nich kwestią otwartą i w razie oczekiwanej wojny europejskiej stanie się znowu obiektem konfliktu militarnego między Budapesztem i Bukaresztem.

Mniej antagonistycznie układały się stosunki między Rumunami a ludnością niemieckojęzyczną. Siedmiogrodscy Niemcy opowiedzieli się w 1920 r. za przyłączeniem prowincji do Rumunii. Pomimo tego skutki reformy rolnej, która dotknęła Kościół ewangelicki, oraz romanizacja szkolnictwa były przyjęte niechętnie przez ludność niemiecką. Niemcy rumuńscy korzystali jednak z większych uprawnień niż Węgrzy. Stowarzyszenia niemieckie działały swobodnie i korzystały z pomocy Berlina. W końcu lat 30. zaczęły powstawać niemieckie organizacje o zabarwieniu faszystowskim.

Pozostałe mniejszości narodowe odgrywały już rolę znikomą. Problem żydowski miał bardziej oblicze ekonomiczne niż polityczne. Władze rumuńskie w całym okresie

¹² A. Varga E., op. cit., s. 54.

międzywojennym nie potrafiły w sposób tolerancyjny i racjonalny rozwiązać problematyki mniejszościowej. Było wiadomo, że w razie przesilenia politycznego lub nowej wojny kwestia ta nabierze aktualności.

4. Struktura narodowościowa Transylwanii w okresie II wojny światowej

Po agresji Niemiec i ZSRR na Polskę oraz pogorszeniu się stosunków rumuńsko–sowieckich pojawiła się na Węgrzech nadzieja na rewizję granicy rumuńsko–węgierskiej i odzyskania Transylwanii. Dalsze wydarzenia umożliwiły Węgom postawienie tej kwestii na forum międzynarodowym. W pierwszej fazie dyplomatycznych pertraktacji Węgrzy postawili postulat zwrotu całej Transylwanii. Stanowisko Rumunów było na początku równie zdecydowane. Odmówili spełnienia żądań Budapesztu. W miarę pogarszania się sytuacji politycznej wyraziły zgodę na niewielką weryfikację granicy. Obiektem sporu było terytorium o powierzchni ponad 100 tys. km² i liczące według szacunkowych danych z 1939 r. blisko 5,9 mln mieszkańców (tab. 5).

Tab. 5. Powierzchnia i zaludnienie Transylwanii wg stanu z dnia 1 lipca 1939 r.

Prowincja	Powierzchnia w km ²	Liczba ludności	
		w tys.	na 1 km ²
Siedmiogród	62 229	3472,9	55,8
Kriszana i Maramuresz	18 715	939,4	50,2
Banat	21 338	1478,1	69,3
Ogółem	102 282	5890,4	57,6

Źródło: *Transilvanskij Vopros. Wengero–rumuńskij teritorialnyj spor i SSSR 1940–1946. Dokumenty*, (red.) T. M. Islamov, ROSPEN, Moskwa 2000, s. 211.

W miarę potęgowania się kryzysu coraz bardziej aktywną rolę zaczęły odgrywać hitlerowskie Niemcy, które były zainteresowane zażegnaniem konfliktu między dwoma potencjalnymi sojusznikami. W rezultacie doszło do tzw. drugiego arbitrażu wiedeńskiego, który zdecydował o podziale Transylwanii na dwie części¹³.

Zmiany graniczne doprowadziły do znacznych ruchów migracyjnych. Pewna część ludności rumuńskiej opuściła północną część Transylwanii przyznaną Węgom. Podobnie Węgrzy starali się również znaleźć na terytorium wyłączonym z Rumunii. Migracje te nie przybrały masowego charakteru i nie były w stanie rozgraniczyć od siebie obu skonfliktowanych grup etnicznych. Niemniej nastąpiło umocnienie pozycji Węgrów w północnej części Transylwanii. Świadczą o tym dane statystyczne, które pokazują stan według spisu z 1930 roku oraz dane z 1941, czyli już po politycznym podziale prowincji

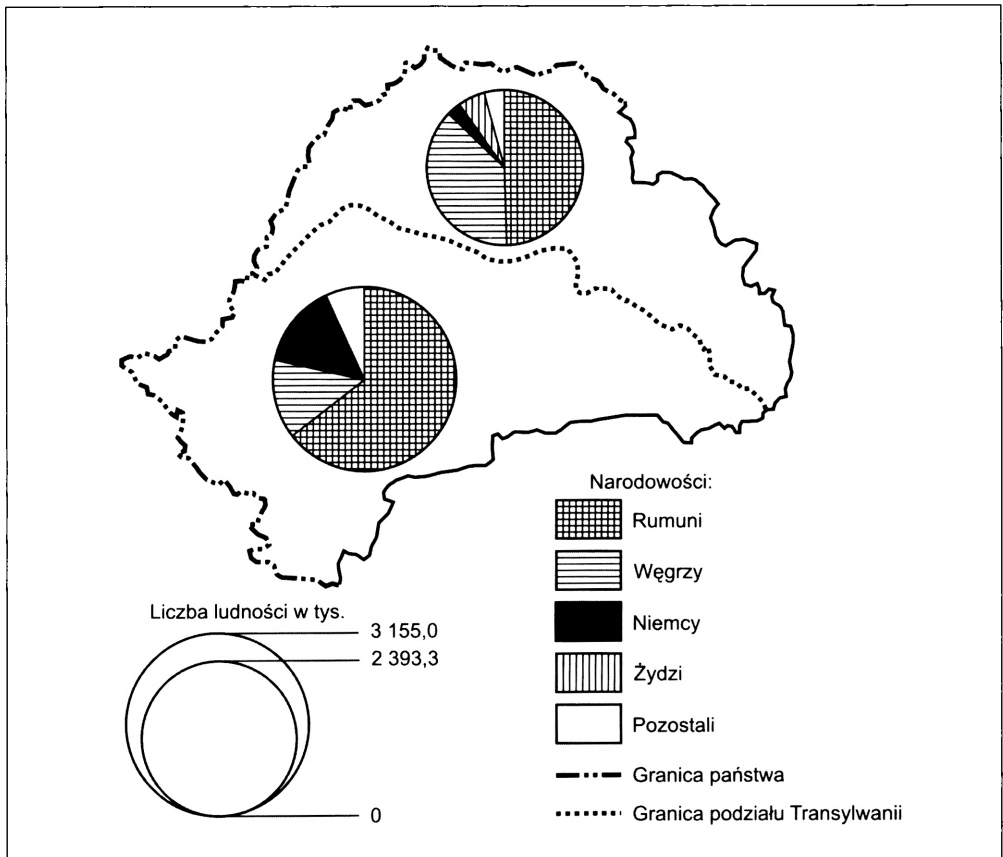
¹³ Pertraktacje związane z podziałem Transylwanii są znane i nie wymagają zaprezentowania. Warto jedynie zaznaczyć, że zakres strat terytorialnych Rumunii był obiektem sporów i kontrowersji. Początkowo strona rumuńska była gotowa zaakceptować straty rzędu 10–18 tys. km². Węgrzy domagali się zwrotu 60 tys. km². Po skomplikowanych negocjacjach, w których brali udział ministrowie spraw zagranicznych Niemiec (Joachim Ribbentrop) i Włoch (Galeazzo Ciano), 30 sierpnia 1940 r. zapadła decyzja o przekazaniu Węgom Kriszany, Maramureszu i północnej części Siedmiogrodu z miastem Kluż liczącego łącznie 43,6 tys. km². Stanowiło to 42,7% terytorium, które utraciły Węgrzy po I wojnie światowej na rzecz Rumunii. Ta dość złożona problematyka została wszechstronnie omówiona przez polskiego historyka Agnieszkę Kastory i nie wymaga odrębnego rozpatrzenia (A. Kastory, *Rozbiór Rumunii w 1940 roku*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2002).

(ryc. 2 i 3). W północnej części liczącej około 2,5 mln mieszkańców ludność węgierska powiększyła swój udział z 38,1% do 53,6%. W tym samym czasie odsetek Rumunów obniżył się z 49,2% do 39,9% (tab. 6).

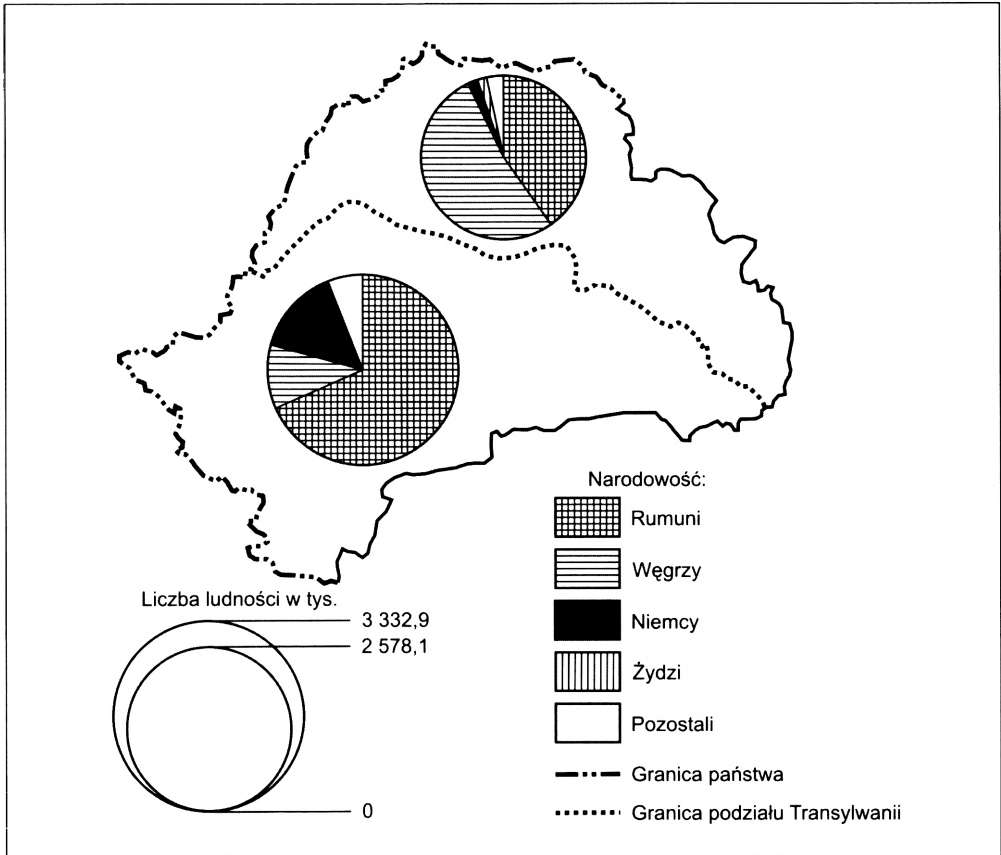
Tab. 6. Skład narodowościowy ludności północnego Siedmiogrodu między 1930 a 1941 r.

Narodowości	Liczba ludności				Zmiany liczby ludności w okresie 1930–1941 (w tys.)
	1930		1941		
	w tys.	w %	w tys.	w %	
Węgrzy	912,5	38,1	1380,5	53,6	+468,0
Rumuni	1176,9	49,2	1029,0	39,9	-147,6
Niemcy	68,3	2,9	44,6	1,7	-23,7
Żydzi	138,8	5,8	47,4	1,8	-91,4
Inne narodowości	96,8	4,0	76,6	3,0	-20,2
Ogółem	2393,3	100,0	2578,1	100,0	+184,8

Źródło: Á. Varga E. op. cit., s. 25.

Ryc. 2. Skład narodowościowy ludności północnej i południowej Transylwanii w 1930 r.

Ryc. 3. Skład narodowościowy ludności północnej i południowej Transylwanii w 1941 r.

Stosunkowo mniejsze przeobrażenia narodowościowe nastąpiły w południowej części Transylwanii, która pozostała w granicach Rumunii. Sytuacja w tym regionie była bardziej stabilna. Rumuni mieli dużą przewagę, a ludność węgierska bardziej była zmarginalizowana. Niewielkie umocnienie demograficzne pozycji Rumunów w tej części prowincji nie miało dużego znaczenia politycznego. Przesiedlenia ludności były niewielkie i dotyczyły jedynie węgierskiej ludności miejskiej (tab. 7).

Dalsze lata wojny przyniosły duże straty wśród transylwańskich Węgrów, Rumunów i Niemców powołanych do wojska w rozbudowywanych siłach zbrojnych. Formacje węgierskie i rumuńskie brały udział w walkach po stronie niemieckiej na froncie wschodnim (Woroneż, Stalingrad).

Natomiast w sposób zróżnicowany potoczyły się losy transylwańskich Żydów. W miarę upływu wojny coraz silniejsze były naciski nazistowskich Niemiec na rząd węgierski i rumuński, aby włączyły się w akcje zagłady ludności żydowskiej. Władze państwa rumuńskiego prowadziły w tym zakresie politykę bardziej samodzielniejszą i starały się odwlekać decyzje eksterminacyjne. Dlatego też straty wśród rumuńskich Żydów były znacznie niższe niż wśród ludności żydowskiej znajdującej się w granicach ówczesnych Węgier. Żydzi z obszarów tzw. Starego Królestwa, czyli ziem będących w granicach

Tab. 7. Skład narodowościowy ludności południowego Siedmiogrodu między 1930 a 1941 r.

Narodowości	Liczba ludności				Zmiany liczby ludności w okresie 1930–1941 (w tys.)
	1930		1941		
	w tys.	w %	w tys.	w %	
Rumuni	2031,0	64,4	2274,6	68,2	+243,6
Niemcy	475,0	15,1	490,6	14,7	+15,0
Węgrzy	440,7	14,0	363,2	10,9	-77,5
Inne narodowości	207,7	6,5	204,5	6,2	-3,2
Ogółem	3155,0	100,0	3332,9	100,0	+177,9

Źródło: Á. Varga E., op. cit., s. 25.

Rumunii do I wojny światowej oraz południowej Transylwanii w dużym stopniu ocalali. W tej kwestii rząd rumuński dyktatora generała Iona Antonescu nie podporządkował się w pełni żądaniom niemieckim. Los Żydów mieszkających w północnej części Transylwanii był bardziej tragiczny. Wielu zostało zgładzonych i nie doczekało się wkroczenia armii sowieckiej.

W końcowej fazie wojny na porządku dnia stanął ponownie problem przynależności politycznej Transylwanii. Strona sowiecka rozważała różne warianty. Między innymi rozpatrywano nawet możliwość utworzenia odrębnego państwa transylwańskiego. Węgrzy w pertraktacjach z politykami sowieckimi domagali się zachowania decyzji drugiego arbitrażu wiedeńskiego, względnie zachowania części północno-zachodniej Transylwanii¹⁴. Po pogodzeniu się z utratą Besarabii i północnej Bukowiny strona rumuńska w sposób zdecydowany domagała się powrotu do stanu, jaki istniał w okresie międzywojennym. Ostatecznie na ten wariant przystał Stalin, który w tej kwestii miał głos decydujący.

5. Struktura narodowościowa Transylwanii w drugiej połowie XX wieku

Bezpośrednio po wojnie wielu mieszkańców Transylwanii zmuszonych było opuścić swoje dotychczasowe miejsca zamieszkania. Było to wywołane przywróceniem granic istniejących między 1920 a 1940 rokiem. Kilkadziesiąt tysięcy Węgrów opuściło północną Transylwanię. Dotyczyło to zwłaszcza osób pracujących w administracji. Powróciła ponownie ludność rumuńska przesiedlona w latach wojny. Pierwszy powojenny spis ludności zrealizowany w 1948 r. na obszarze Transylwanii wykazał 5761,1 tys. mieszkańców, w tym 1481,9 tys. Węgrów, czyli mniej więcej tyle samo co w 1930 roku, ale znacznie mniej niż w 1941 roku (tab. 8).

Rezultaty analizowanego spisu ludności przeprowadzonego w 1948 roku są dość ważne, gdyż pokazują konsekwencje demograficzno-etniczne działań wojennych i zmian granicznych. Najbardziej — w stosunku do danych z 1930 r. — obniżyła się liczebność Żydów (z 178,7 tys. do 30,0 tys. oraz Niemców z 540,8 tys. do 332,1 tys.). Można założyć, że w rzeczywistości liczba Żydów i Niemców była po wojnie nieznacznie wyższa. Wielu przedstawicieli tych mniejszości po wydarzeniach wojennych ukrywało swoją przynależność narodową. Nie zmienia to faktu, że zarówno Żydzi podlegający eksterminacji, jak i Niemcy usuwani z kraju po 1945 roku zmniejszyli znacznie swój stan liczebny.

¹⁴ Wiele interesujących informacji na ten temat, łącznie ze stenogramami rozmów węgiersko-sowieckich i rumuńsko-sowieckich zamieszczono w zbiorze dokumentów: *Transilvanski*.

Tab. 8. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 1948 r.

Narodowości	Liczba ludności	
	w tys.	w %
Rumuni	3752,3	65,1
Węgrzy	1481,9	25,7
Niemcy	332,1	5,8
Żydzi	30,0	0,5
Pozostali	164,0	2,9
Ogółem	5761,1	100,0

Źródło: Á. Varga E., op. cit., s. 53.

Ważniejsze ze względów politycznych były relacje między potencjałem demograficznym Rumunów i Węgrów. Ludność rumuńska systematycznie zwiększała się (1930 — 3207,9 tys., 1941 — 3304,4 tys., 1948 — 3752,3 tys.). Z kolei liczba Węgrów osiągnęła swoje maksimum w 1941 — 1743,9 tys. i następnie uległa obniżeniu do 1481,9 tys. (1948 r.). Przyczyną tego stanu był fakt ponownego przyłączenia północnej Transylwanii do państwa rumuńskiego.

Komunistyczne władze rumuńskie nie tylko werbalnie odcięły się od dyskryminacji mniejszości narodowych, ale również udzieliły licznych koncesji na rzecz ludności węgierskiej. Popierano szkolnictwo w języku węgierskim, a po pewnym czasie także w języku niemieckim. We wschodniej części Transylwanii w dorzeczu górnej Maruszy utworzono w 1950 r. Autonomiczny Region Węgierski¹⁵ (rum. Regiunea Mureș — Autonomia Maghiara), w którym władzę przejęła miejscowa ludność węgierska. Był on niewielki, ale świadczył o liberalnej polityce narodowościowej Bukaresztu (tab. 9).

Tab. 9. Skład narodowościowy ludności w Autonomicznym Regionie Węgierskim w 1956 r.

Narodowości	Liczba ludności	
	w tys.	w %
Węgrzy	565,5	77,3
Rumuni	146,8	20,1
Romowie	11,1	1,5
Niemcy	3,2	0,4
Żydzi	3,2	0,4
Inne narodowości	1,6	0,3
Ogółem	731,4	100,0

Źródło: *The Census of 21 February 1956. General Results*, Central Statistical Office, București 1959.

¹⁵ Autonomiczny Region Węgierski istniał aż do 1968 r. Następnie w wyniku zmian kursu i przyjęcia przez Nicolae Ceaușescu wobec mniejszości narodowych polityki asymilacyjnej ludność węgierska utraciła w Rumunii autonomię.

W okresie powojennym społeczeństwo Transylwanii cechowało się wysokim przyrostem naturalnym. Zwłaszcza dotyczyło to ludności rumuńskiej. Tradycyjnie protestanci oraz katolicy Węgrzy i Niemcy cechowali się niższą dzietnością. Przyniosło to istotne konsekwencje demograficzne. Równocześnie zachodziły stopniowe procesy asymilacji mniejszości narodowych. Były one celowo stymulowane przez władze centralne i regionalne. Władze komunistycznej Rumunii zrealizowały spisy ludności w 1956, 1966 i w 1977 r. Rezultaty zostały opublikowane i stanowią punkt wyjścia do rozważań naukowych (tab. 10).

Tab. 10. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 1956, 1966 i w 1977 r.

Lata	Liczba ludności (w tys.)	W tym:							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
1956	6232,3	4081,1	65,0	1616,2	25,0	372,8	5,9	162,2	4,1
1966	6736,0	4582,6	68,0	1626,1	24,2	374,5	5,6	152,8	2,2
1977	7500,2	5203,8	69,4	1691,0	22,6	347,9	4,6	257,5	3,4

Źródło: K. Kocsis, E. Kocsis-Hodosi, op. cit., s. 62.

Liczba ludności w Transylwanii między 1956 a 1977 rokiem poważnie wzrosła (o 1267,9 tys.). W zasadzie cały ten przyrost objął ludność narodowości rumuńskiej. Wpłynęło to na zmniejszenie się udziału ludności węgierskiej i niemieckiej. Pod koniec rozpatrywanego okresu rozpoczęła się akcja romanizacji mniejszości etnicznych i odbierania im licznych uprawnień. Przyniosło to w pewnym stopniu oczekiwane wyniki. Odzwierciedliło się to nie tylko w wymiarze liczbowym, ale przede wszystkim terytorialnym. Pewne obszary o przewadze Węgrów lub Niemców nabierały oblicza rumuńskiego. Zwłaszcza że władze rumuńskie zezwoliły na emigrację ludności niemieckiej. Na opuszczone przez nich tereny przybywała ludność rumuńska.

Obalenie komunizmu zmieniło warunki życia społeczeństwa rumuńskiego. Wpłynęło również na sytuację mniejszości narodowych, które uzyskały większe możliwości

Tab. 11. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 1992 r.

Narodowości	Liczba ludności	
	w tys.	w %
Rumuni	5684,1	73,6
Węgrzy	1603,9	20,8
Romowie	202,7	2,6
Niemcy	109,0	1,4
Ukraińcy	50,4	0,6
Serbowie	27,2	0,4
Inne narodowości	46,0	0,6
Ogółem	7723,3	100,0

Źródło: K. Kocsis, E. Kocsis-Hodosi, op. cit., s. 62.

działania i walki o swoje prawa. Bezpośrednio po tych przełomowych zmianach w Rumunii w 1992 r. odbył się spis ludności, którego wyniki zostały szybko udostępnione zainteresowanym badaczom (tab. 11).

Powrót systemu demokratycznego sprzyjał obiektywizacji spisu. Z tego powodu przedstawiciele mniejszości narodowych oczekiwali, że spis przedstawi rezultaty zgodne ze stanem faktycznym i zweryfikuje dane spisów poprzednich. Liczono, że wykaze on większą liczebność mniejszości narodowych. Rezultaty nie potwierdziły jednak ich oczekiwań. Jeszcze raz wykazały, że stale zachodzi regres ludności nierumuńskiej. W stosunku do danych ze spisu z 1977 r. nastąpił wyraźny wzrost udziału ludności rumuńskiej (z 69,4% do 73,6%). Jednocześnie odsetek Węgrów zmalał z 22,6% do 20,8%, Niemców zaś z 4,6% do 1,4%.

Dzięki zaprogramowanej, jak i naturalnej ewolucji w zasadzie nastąpiła pełna romanizacja większych miast położonych na obszarze Transylwanii. Ukazały to w sposób wyraźny rezultaty kolejnych spisów ludności. Dla ujawnienia skali tych przeobrażeń, które miały miejsce w XX wieku, należy dokonać porównania spisu węgierskiego z 1910 r. do rumuńskich z 1930, 1956, 1992 (tab. 12).

Tab. 12. Udział procentowy ludności rumuńskiej i węgierskiej w większych miastach Transylwanii w XX w.

Miasto	Ludność rumuńska				Ludność węgierska			
	1910	1930	1956	1992	1910	1930	1956	1992
Timișoara	10,4	26,3	53,5	82,2	39,3	35,5	25,6	9,5
Cluj-Napoca	14,2	35,6	48,2	75,6	81,6	53,3	50,3	22,8
Brașov	28,7	32,7	71,6	88,8	43,4	42,2	19,5	9,7
Oradea	5,5	24,5	34,9	64,8	91,3	67,8	63,5	33,3
Arad	19,1	36,2	55,5	79,7	63,4	48,6	35,3	15,7

Źródło: K. Kocsis, E. Kocsis-Hodosi, op. cit., s. 66.

Ludność rumuńska przed I wojną światową w wybranych miastach stanowiła nieznaczný odsetek ludności. Obecnie Rumuni dominują, ludność węgierska stanowi zaś wyraźną mniejszość w zaludnieniu największych miast Transylwanii.

Tego typu przemiany narodowościowe zachodziły również na obszarach wiejskich. Były one wolniejsze, gdyż ludność rumuńska napłynęła głównie do miast, a na terenach wiejskich sytuacja była demograficznie bardziej ustabilizowana. Jedyńm obszarem, który zachował charakter węgierski, był nadal okręg zamieszkały przez Szeklerów we wschodniej Transylwanii. Pozostałe obszary wiejskie ulegały intensywnym procesom romanizacji. Kierunek przemian narodowościowych był stały i zmierzał do marginalizacji ludności węgierskiej. Obok celowych działań Bukaresztu miały miejsce nieuniknione procesy asymilacyjne. Wtapienie się mniejszości narodowych w społeczność rumuńską stało się zjawiskiem powszechnym. Dużą rolę odegrały małżeństwa mieszane. Dzieci w takich rodzinach zazwyczaj przyjmują opcję rumuńską.

Wspomniane procesy regresu demograficznego obejmujące ludność węgierską miały charakter stopniowy. Zupełnie inne rezultaty przyniosła emigracja ludności niemieckiej. Była ona na tyle masowa, że doprowadziła do zaniku niemieckich obszarów etnicznych w Transylwanii.

Powojenne spisy rumuńskie nie uwzględniały pytania o wyznanie religijne ludności. Zmiany ustrojowe umożliwiły zbadanie tej tak ważnej cechy etniczności jednostki. Zgodnie z przewidywaniami rozszerzenie spisu na tę kwestię dało niezmiernie interesujące rezultaty (tab. 13).

Tab. 13. Skład religijny ludności Transylwanii w 1992 r.

Wyznanie	Liczba ludności	
	w tys.	w %
Prawosławie	5360,1	69,4
Rzymskokatolicyzm	854,9	11,1
Kalwinizm	796,7	10,3
Grekokatolicyzm	206,8	2,6
Zielonoświątkowcy	159,0	2,1
Unitarianizm	76,0	1,0
Luteranizm	36,3	0,5
Judaizm	2,8	0,0
Pozostali	230,7	3,0
Ogółem	7723,3	100,0

Źródło: Á. Varga E., op. cit., s. 61.

Pomimo wieloletniej ateizacji i walki ze światopoglądem religijnym wyniki spisu wykazały, że blisko 98% ludności zadeklarowało przynależność do konkretnej wspólnoty religijnej.

W stosunku do okresu przedwojennego w Transylwanii znacznie zwiększyła się liczba wyznawców prawosławia (1930 — 1932,4 tys., 1992 — 5360,1 tys.). Wiązało się to z napływem ludności rumuńskiej. W rezultacie emigracji Niemców zmalała liczebność luteran (1930 — 274,4 tys., 1992 — 36,3 tys.). W większym jeszcze stopniu obniżyła się liczba wyznawców Kościoła grekokatolickiego (1930 — 1385,4 tys., 1992 — 206,8 tys.). Wynikało to z przyczyn politycznych. Po likwidacji przez komunistów sowieckich Kościoła grekokatolickiego na pobliskiej Ukrainie jego wyznawcy w Rumunii byli dyskryminowani i zmuszani do przejścia na prawosławie. Węgierscy szeklerzy nadal dochowywali wierności Kościołowi rzymskokatolickiemu i kalwińskiemu.

6. Struktura narodowościowa ludności Transylwanii na początku XXI wieku

Ostatni spis ludności odbył się w Rumunii w 2002 roku. Jego wyniki zostały już opublikowane i mogą być poddane interpretacji naukowej¹⁶. Odnosił on znaczny ubytek zaludnienia kraju. Liczba ludności Rumunii między 1992 a 2002 rokiem obniżyła się z 22 810 tys. do 21 698,2 tys., czyli o 1111,8 tys. obywateli. Poza ubytkiem naturalnym na stan ludności wpłynęło ponadto ujemne saldo migracyjne. Wyjeżdżali głównie przedstawiciele mniejszości narodowych (Węgrzy, Niemcy, Żydzi). Można tu wskazać, że mię-

¹⁶ Informacje z tego zakresu zawiera opracowanie autora: P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa Rumunii w XX wieku*, w: *Kulturowy aspekt badań geograficznych: studia teoretyczne i regionalne*, t. IV, red. E. Orłowska, J. Klementowski, s. 187–214, Wrocław 2004.

dzy 1992 a 2002 r. liczba Węgrów zmalała o 190,5 tys., Niemców o 59,4 tys. Pogarszające się warunki bytu spowodowały również emigrację ludności rumuńskiej. Wszystko to razem było przyczyną depopulacji kraju.

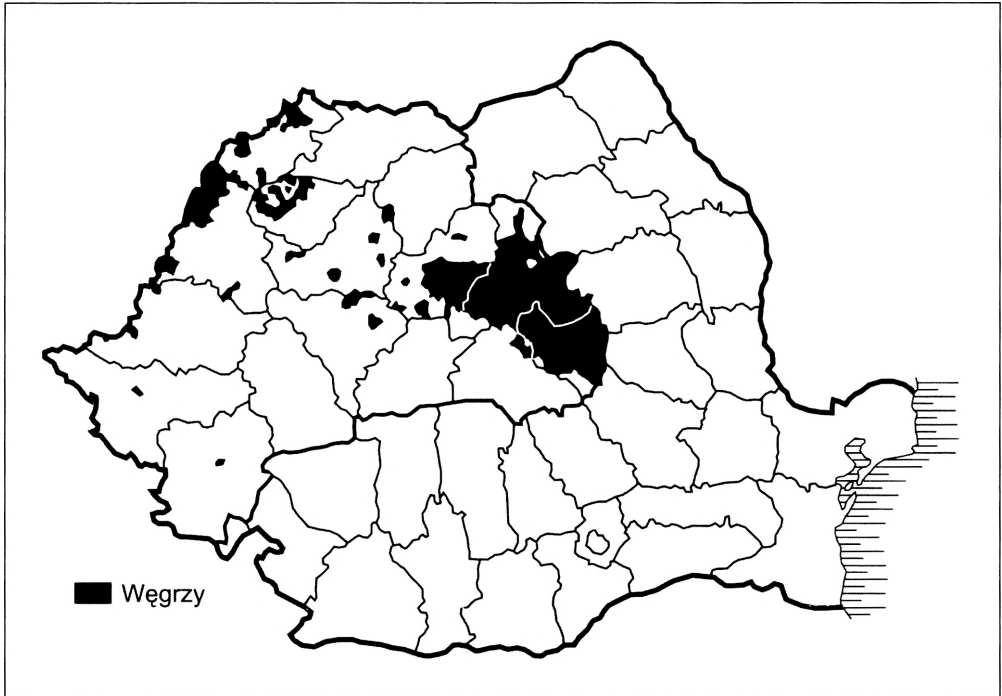
Procesy wyludniania wystąpiły z dużą siłą na obszarze Transylwanii. W ciągu analizowanego dziesięciolecia ludność tej prowincji zmniejszyła się o około 0,5 mln osób. Regres ten objął bardziej Węgrów i Niemców niż Rumunów. Z tego też powodu udział ludności węgierskiej zmalał z 20,8% (1992 r.) do 19,6% (2002 r.), niemieckiej zaś w ciągu tego dziesięciolecia z 1,4% do 0,7%. Pomimo tego w dwóch okręgach, na które podzielona jest Transylwania, nadal dominuje ludność węgierska (tab. 14 i ryc. 4).

Tab. 14. Skład narodowościowy ludności Transylwanii w 2002 r. według okręgów

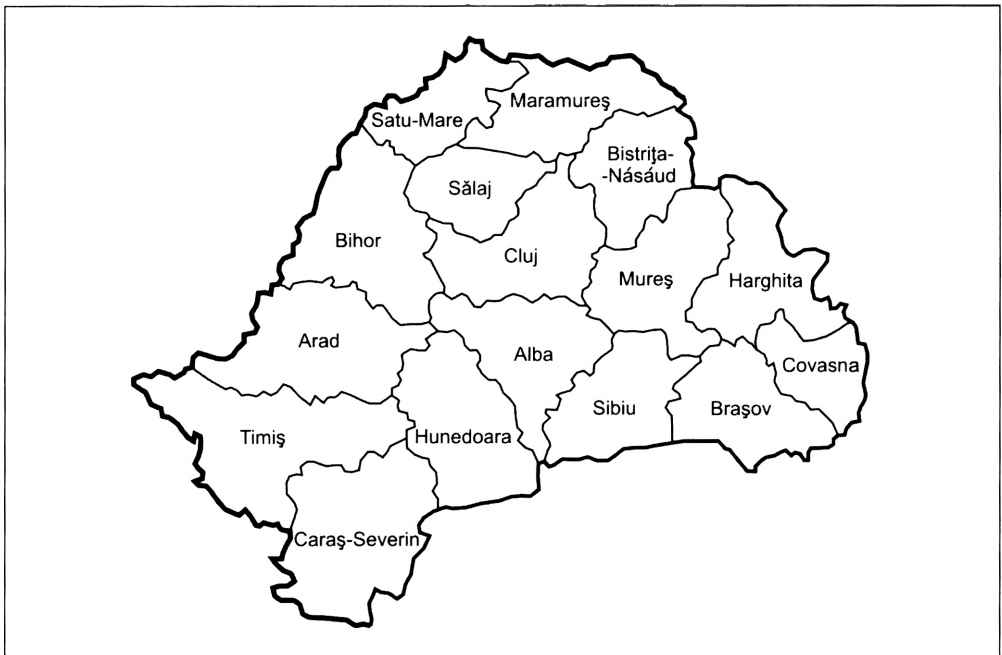
Lata	Liczba ludności (w tys.)	W tym:							
		Rumuni		Węgrzy		Niemcy		Pozostali	
		w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %	w tys.	w %
Alba	383,0	346,1	90,4	20,7	5,4	1,3	0,4	14,9	3,8
Arad	461,7	378,9	82,1	49,4	10,7	4,9	1,1	28,5	6,1
Bihor	600,2	404,6	67,4	155,6	25,9	1,1	0,2	38,9	6,5
Braşov	588,4	512,6	87,1	51,5	8,7	4,5	0,8	19,8	3,4
Bistriţa–Násáud	312,3	281,8	90,2	18,4	5,9	0,7	0,2	11,4	3,7
Caraş–Severin	333,4	294,2	88,2	5,9	1,8	6,1	1,8	27,2	8,2
Cluj	703,3	558,3	79,4	122,1	17,4	0,9	0,1	22,0	3,1
Covasna	222,3	51,7	23,2	164,1	73,8	0,2	0,1	6,3	2,9
Harghita	326,0	45,8	14,1	275,8	84,6	0,1	0,0	4,3	1,3
Hunedoara	487,1	451,6	92,7	25,3	5,2	2,0	0,4	8,2	1,7
Maramureş	510,7	418,9	82,0	46,3	9,1	2,0	0,4	43,5	8,5
Mureş	579,9	308,6	53,2	227,7	39,3	2,0	0,3	41,6	7,2
Satu–Mare	369,1	217,1	58,8	130,0	35,2	6,4	1,7	15,6	4,3
Sălaj	248,4	176,9	71,2	57,3	23,1	0,1	0,0	14,1	5,7
Sibiu	422,3	381,8	90,4	15,5	3,7	6,6	1,6	18,4	4,3
Timiş	677,7	564,5	83,3	51,4	7,6	14,2	2,1	47,6	7,0
Ogółem	7225,8	5393,4	74,6	1417,0	19,6	53,1	0,7	362,3	5,1

Źródło: *Recensământul Populaţiei si al. Locuintelor 2002*, Direcţia Centrală de Statistică, Bucureşti 2003.

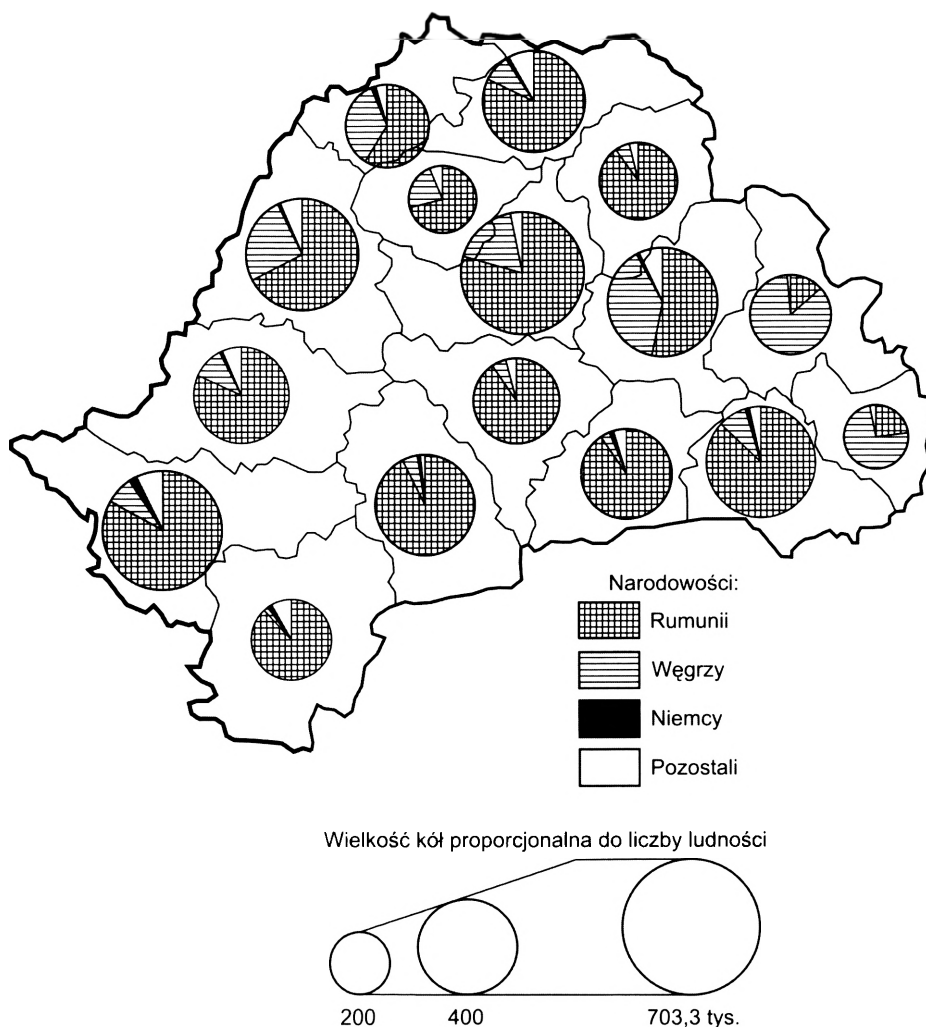
Załączone do tekstu dokumentacja statystyczna oraz ilustracja kartograficzna pokazująca podział Transylwanii na okręgi administracyjne (ryc. 5) i ich skład narodowościowy (ryc. 6) wskazują, że najbardziej węgierski jest okręg Harghita (84,6% Węgrów), następnie Covasna (73,8%). W kilku innych, w których jeszcze w połowie XX wieku przeważali Węgrzy (Mureş, Satu–Mare, Bihar), ludność narodowości węgierskiej stanowi nadal znaczny odsetek mieszkańców. Ich pozycja demograficzna, a można sądzić, że również ekonomiczna, stale jednak maleje. Poza kurczącym się obszarem węgierskiego zasiedlenia we wschodniej części Transylwanii oraz niewielkim obszarem w pobliżu Oradei i Timioszary w pozostałej części prowincji nastąpił zanik ludności węgierskiej.

Ryc. 4. Rozmieszczenie ludności węgierskiej w Rumunii w 2002 r.

Ryc. 5. Podział administracyjny Transylwanii

Ryc. 6. Skład narodowościowy Transylwanii w 2002 r.

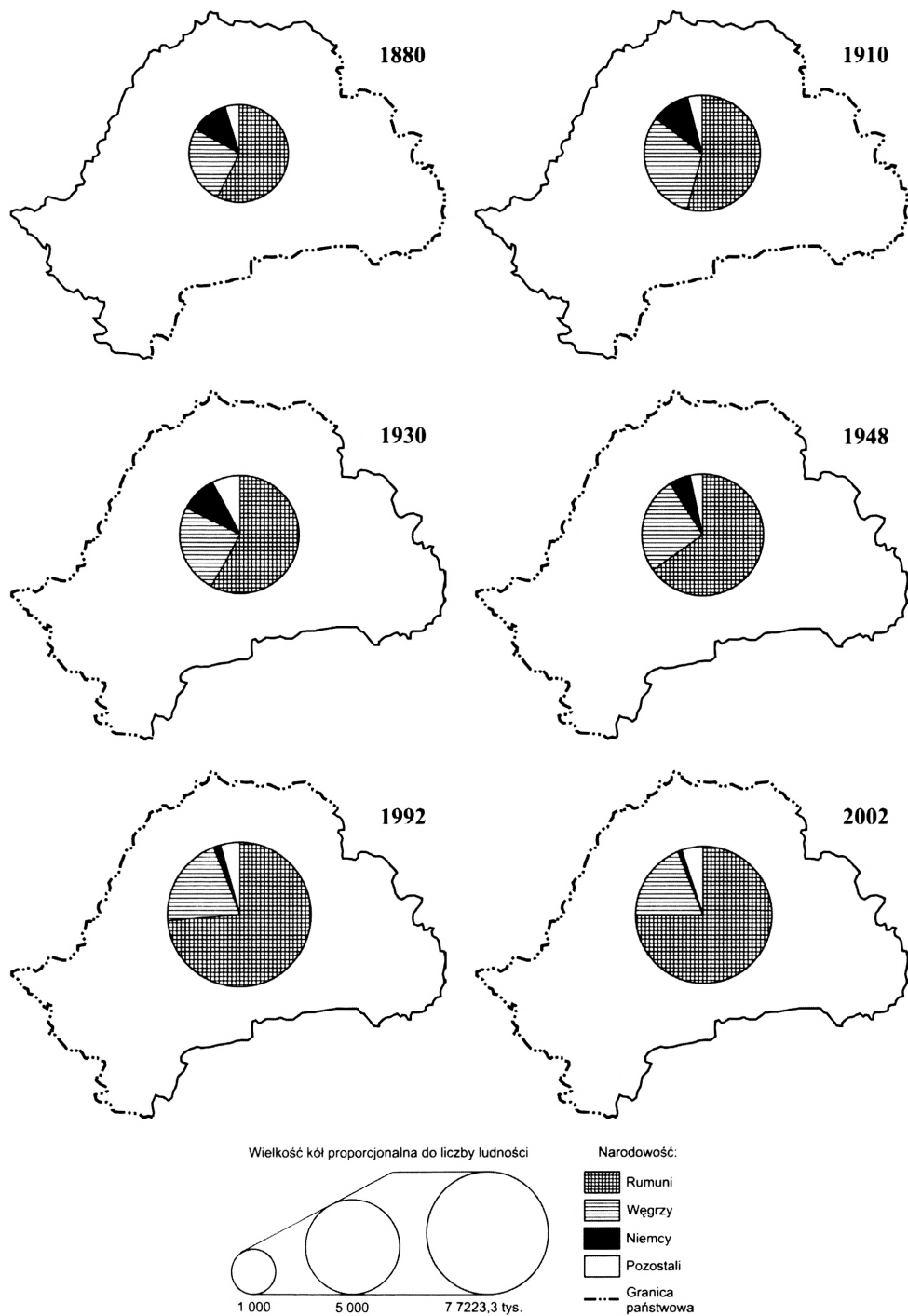
Mniejszość węgierska od początku lat 90. domaga się odtworzenia Autonomicznego Regionu Węgierskiego. Nacjonalistyczne ugrupowania rumuńskie zdecydowanie się temu przeciwstawiają, podejrzewając w tym postulacie dążność Węgrów do oderwania od Rumunii tego regionu, położonego wewnątrz ich państwa, mającego znaczenie strategiczne. Stanowi to źródło nieustannych zadrążeń między Budapesztem a Bukaresztem. Niemniej powiększono zakres uprawnień w samorządach lokalnych i dano warunki dla kultywowania języka oraz kultury węgierskiej. Stopniowemu zmniejszeniu ulega potężna demograficznie i ekonomicznie do II wojny światowej mniejszość niemiecka. Trzeba nawet stwierdzić, że nastąpił koniec wielowiekowej historii siedmiogrodzkiej Niemców.

Jeszcze szybszy proces zaniku występuje wśród rumuńskiej diaspory żydowskiej. Można oczekiwać, że te dwie grupy etniczne w najbliższym czasie znikną definitywnie ze społeczności rumuńskiej. Najbardziej jednak interesujące są zmiany relacji między liczebnością Rumunów a Węgrów. O ile na przełomie XIX i XX wieku umacniała się pozycja Węgrów, o tyle od traktatu w Trianon (1920 r.) sytuacja była już odmienna. Mieliśmy do czynienia ze stałym wzrostem udziału ludności rumuńskiej. Przedstawia to załączona ilustracja kartograficzna (ryc. 7) pokazująca strukturę narodowościową Transylwanii według sześciu przekrojów czasowych.

Jedyną mniejszością etniczną, która odznacza się bardzo szybkim przyrostem, są Romowie (Cyganie). Stanowi to poważny problem społeczny i ekonomiczny. Ostatni spis ujawnił w Transylwanii około 250 tys. ludności romskiej. Według specjalistów faktyczna ich liczba jest znacznie wyższa¹⁷.

Problematyka narodowościowa w Transylwanii zawsze była ściśle związana z przynależnością do odpowiednich wspólnot religijnych. Rumuni tradycyjnie byli związani z cywilizacją bizantyńską i prawosławie odgrywało decydującą rolę w kształtowaniu kultury narodu rumuńskiego, to jednak istnienie wielu Węgrów i Niemców wpłynęło na uformowanie się licznych wspólnot religijnych związanych z zachodnią cywilizacją łacińską. Mimo selektywnych migracji, które obejmują w ostatnich latach w większym stopniu katolików i protestantów niż prawosławnych, nadal blisko 1,7 mln mieszkańców Transylwanii identyfikuje się z zachodnim chrześcijaństwem. To wszystko razem było powodem, że Transylwania była zawsze krainą wielu narodów, języków i kultur.

¹⁷ Liczną bibliografię poświęconą liczebności i rozmieszczeniu ludności cygańskiej w Europie Wschodniej, w tym również na terytorium Rumunii, zawiera opracowanie: D. M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, London, New York 1995.

Ryc. 7. Skład narodowościowy Transylwanii w 1880, 1910, 1930, 1948, 1992 i 2002 roku